

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

РИСКАЛЬ Наталія Миколаївна

СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ СЛІВ КАТЕГОРІЇ СТАНУ
В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

10.02.01 - Російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1993

Київський педагогічний
інститут імені О.М. Горького
БІБЛІОТЕКА

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313749

Робота виконана в Черкаському державному педагогічному інституті.

Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор Кочерган М.П.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
професор ІСАКЕВИЧ Г.П.
кандидат філологічних наук,
доцент МОСКВІН В.П.

Провідна установа - Київський університет ім. Тараса
Шевченка.

Захист дисертації відбудеться "25" листопада 1993р.
о 16 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
К ІІЗ.ОІ.03 в Київському державному педагогічному інституті
ім.М.П.Драгоманова / м. Київ-30, вул.Пирогова, 9./

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
інституту.

Автореферат розісланий "21" листопада 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Вишняк Вишневецька Г.П.

Лексичний склад мови як один з мовних рівнів становить складну, з різнонаправленими і багатомірними зв'язками, систему¹. В теоретичних дослідженнях П.М.Денисова, Б.О.Плотникова, Ж.П.Соколовської, Ю.С.Степанова, Д.М.Шмельова виділяються два фундаментальні типи системних відношень, до яких можна звести всі інші - парадигматичні і синтагматичні. Парадигматичні і синтагматичні відношення розглядаються вченими, як правило, відокремлено /А.Ю.Антомонов, Л.В.Галашова, І.Д.Гончаренко, Є.Б.Нічман та ін./, і лише деякі дослідники аналізують співвідношення "парадигматика - синтагматика" та характер подібної взаємодії /О.Б.Гришанина, М.І.Задорожний, М.П.Кочерган /, що, на наш погляд, є одним із найбільш перспективних напрямів, тому що "парадигматичні та синтагматичні відношення - це крайні, полюсні точки парасинтагматичної осі, між якими розміщується ціла гама перехідних випадків, які ще чекають на своє дослідження"².

Адекватне уявлення про системність лексико-семантичних одиниць можливе тільки в ході системного опису, що означає побудову моделі системних відношень в лексиці на основі даних про структуру значень, особливості компонентів, які складають те чи інше значення.

На сучасному етапі аналіз системних відношень лексико-семантичних одиниць проводиться на матеріалі емоційно-оцінної лексики /З.Є.Фоміна/, субстантивованих займенників /О.І.Коваленко/, прикметників /Г.М.Шипіцина/, груп іменників /О.М.Рудяков/, прислівників /Н.Л.Туманова/ тощо.

¹ Див.: Попова З.Л., Стернин И.А. Лексическая система языка.- Воронеж: Изд-во Воронежск.ун-та, 1984.-148с.

² Задорожний Н.И. Русское слово как объект описания на разных уровнях языковой структуры: Автореф.дис. ...канд.филол.наук.- М., 1987.-С.23.

Частина лексико-семантичної системи, що складається зі слів з загальнокатегоріальним значенням стану, ще не була об'єктом системного дослідження, хоча і має багаті традиції вивчення. Теоретичною розробкою питання про категорію стану займалися такі мовознавці, як В.В.Виноградов, І.І.Мещанінов, Л.В.Щерба. Слова категорії стану, що іменуються також предикативними прислівниками /Д.М.Овсяннико-Куликовський, О.О.Шахматов, Російська грамати-ка, 1980 /, безособово-предикативними словами /С.М.Галкіна-Федо-рук, В.В.Габайцева, Н.М.Арват /, предикативами на -о /Грамматика сучасної російської літературної мови, 1970, В.С.Лі /, розгляда-лися здебільшого з точки зору частини мовної належності /О.В.Іса-ченко, Т.М.Маліна, В.М.Мігірін, А.Е.Шапіро, А.М.Тихонов та ін./.

Під кутом зору названої проблеми розглядалися і лексико-семантич-ні властивості слів категорії стану. Лише в деяких роботах про-водився аналіз цих слів в інших аспектах. Так, генетичний аспект розглядався О.В.Ісаченко та В.М.Панфіловим; результати вивчення слів категорії стану в діахронічному плані наведені в роботі Т.Г.Козиревої; О.В.Чижикова дослідила стилістичне функціонування речень зі словами категорії стану. Семантика слів категорії стану розглядалася частково - або як аргумент в дискусії щодо віднесення до тієї чи іншої частини мови, або у зв'язку з вивченням функціо-нально-семантичного поля стану в російській мові /Л.О.Камалова, О.в.Сирота/, або ж при вивченні семантики речення /Н.М.Арват, Г.М.Берляева, Г.О.Золотова, А.Г.Кендюшенко/. Кількість робіт, при-свячених словам категорії стану, свідчить про неослабний інтерес до цієї групи слів і визначає актуальність реферованого досліджен-ня, яка зумовлена нагальною потребою у вивченні "цієї частини мови, що активно розвивається"³ на сучасному етапі.

³ Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение.-М.:Высшая школа,1972.-С.335.

На сьогодні ще немає робіт, які відображали б системний аналіз слів категорії стану. Таким чином, наукова новизна дослідження полягає в тому, що обрано новий аспект вивчення слів зі значенням стану - системні відношення. Системний опис є актуальним як у плані дослідження даної групи слів, так і в плані вивчення системи мови в цілому, адже лише на основі ретельного аналізу окремих груп лексики можна перевірити, чи є лексика системною.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що одержані результати дозволять розширити теоретичні знання щодо системної будови лексики мови, будуть сприяти розробці питань синонімії та антонімії, вести до глибшого розуміння семантики стану. Висновки, які здобуто в дисертації, можуть бути використані при вивченні інших лексико-граматичних класів з погляду особливостей їх парадигматичних і синтагматичних відношень, при подальшому дослідженні слів категорії стану як неоднорідної за своїм складом групи слів.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані дані можуть бути використані при створенні посібників та теоретичних спецкурсів з морфології, лексичної семантики, семантики тексту. Результати дослідження можуть бути корисними і в лексикографічній практиці для більш точного і всебічного опису слів категорії стану.

Безпосереднім об'єктом дослідження виступають лексеми, що позначають стан, оскільки саме вони складають основу категорії стану як частини мови. При цьому вони відмежовуються за своїм лексико-граматичним статусом від неповнозначних модальних слів та слів категорії оцінки⁴, що також, як правило, включаються до

⁴ Див.: Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. М.:Наука, 1982.-368с.

категорії стану як частини мови. Об'єкт дослідження позначається в роботі терміном "слова категорії стану" /"слова КС" /.

Метою дослідження є системний опис слів категорії стану, що передбачає вирішення таких конкретних завдань:

- виявити основний семний склад та специфіку структури значень слів КС;
- визначити лексико-семантичні об'єднання слів КС, встановити ієрархію даних об'єднань, їх типи, характер взаємодії;
- описати синонімічні та антонімічні відношення як базові для парадигматики слів КС;
- дати характеристику синтагматичних зв'язків слів КС, виявити облігаторні та факультативні, типові та нетипові моделі сполучення;
- простежити взаємозалежність парадигматики та синтагматики досліджуваної групи слів.

Джерелами дослідження стали лексикографічні видання різних типів, лексикографічна картотека Санкт-Петербурзького відділення Інституту мовознавства Російської Академії Наук, зібрання творів Ю.Бондарєва, І.Буніна, А.Вознесенського, М.Горького, О.Купріна, О.Толстого, Р.Роджественського, М.Цветаєвої, А.Чехова, В.Шукшина, окремі твори деяких інших письменників. Кількість взятих для аналізу мікротекстів становить більше 6 тисяч одиниць.

Основні положення, що виносяться на захист:

1. Слова категорії стану з денотативним значенням стану являють собою організовану систему найменувань, особливості якої зумовлені семантикою стану.
2. В семантико-парадигматичному аспекті досліджувані одиниці утворюють єдине об'єднання, структура якого складається з макрогруп та лексико-семантичних груп, які об'єднуються завдяки "горизонтальним" /усередині макрогруп/ та "вертикальним" /між макро-

групами/ зв'язкам; структуротворчу функцію при цьому виконують семантичні ознаки "позитивність/негативність", "ступінь ознаки", якісна семантична ознака; головним типом семантичних відношень слід визнати відношення перехрещення, що реалізуються в синонімно-антонімічних опозиціях.

3. Структура створюваних словами КС лексико-семантичних груп характеризується за наявністю/відсутністю периферії, наявністю/відсутністю центральних членів, а також з точки зору якісно-кількісних особливостей "внутрішніх" та "зовнішніх" опозицій; типовою для ЛСТ слів КС є біполярна структура з переважанням негативно "заряджених" лексико-семантичних варіантів та з нечисельною периферійною зоною.

4. В синтагматичному плані системність слів КС простежується в єдиному наборі поширювачів, що утворюють зі словами КС підрядні сполучення: облігаторний суб'єктний конкретизатор та факультативні конкретизатори - квалітативний, каузативний, темпоральний, локальний, об'єктний. Основна семантична модель підрядних сполучень слів КС реалізується в різновидах "Стан + Суб'єкт" та "Стан + Суб'єкт локальний", а також має еліптичну форму. Специфіка синтагматики слів КС з різних парадигматичних об'єднань полягає в переважному використанні того чи іншого поширювача.

5. Розбіжність синтагматичних характеристик членів різних парадигматичних об'єднань демонструють також сурядні сполучення слів КС: окремі ЛСТ / а інколи - і окремі ЛСВ/ мають свої типові "низки" копулятивних сполук.

Апробація роботи. Матеріали дослідження обговорені на засіданнях кафедри загального та російського мовознавства Черкаського державного педагогічного інституту, а також були представлені в доповідях на конференціях: "Місце та роль Черкаського педінституту в розвитку вітчизняної науки, освіти та культури"/Черкаси, 1991/

обласної науково-практичної конференції "Т.Г.Шевченко та загально-людські ідеали" /Черкаси,1991/, республіканської наукової конференції "Актуальні проблеми зіставної семантики Слизькоспоріднених мов" /Черкаси,1992/, республіканської науково-практичної конференції "Семантика мови і тексту" /Івано-Франківськ,1990/. За матеріалами дослідження підготовлено 5 публікацій.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, додатків у вигляді схем, списку основної використаної літератури.

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, наукова новизна, визначаються мета та завдання, теоретична та практична цінність роботи, висвітлюються термінологічний інструментарій, методи та структура, наведені дані про апробацію основних положень дисертації.

Перший розділ "Парадигматичні відношення слів категорії стану" складається з чотирьох параграфів, перший з яких присвячений семантиці слів категорії стану як визначальному факторові в формуванні парадигматичних опозицій. У роботі семантичні компоненти розглядаються як компоненти, що маніфестуються словниковими дефініціями.⁵ У семантиці слів КС виділено різнозначущі та різнорівневі семантичні компоненти, а саме: класема "стан", архісеми "фізичний стан", "психічний стан", "стан середовища", які конкретизують значення стану відповідно до певних типів стану, що розрізняються залежно від носія стану. Серед семантичних компонентів наступного рангу слід виділити якісні та неспецифічно якісні компоненти. Під якісними розуміються семи, що визначають специфічні ознаки певного стану, відсутність яких призводить до зміни самого змісту денотату; до неспецифічно якісних належать "універсальні"

⁵ Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография.-М.:Наука,1976.-С.166.

семи, що виділяються за семантичними ознаками "позитивність/негативність", "ступінь ознаки", "велика/мала кількість". Структура слів КС рідко вилучає неосновні семи - елементи ще більш низького рангу, які конкретизують зміст семантики описуваних одиниць за додатковими ознаками.

Певне значення для опису системних відношень має і той факт, що третина слів КС належить до багатозначних одиниць, в семантичній структурі яких основним виступає або значення "стан середовища", або ж "фізичний стан".

Визначені особливості семантичної структури слів КС дозволили побудувати модель парадигматичних відношень слів КС. Так, за диференційною ознакою "наявність/відсутність суб'єкта" /мається на увазі суб'єкт як конкретний предмет, істота/ усі слова КС поділяються на дві групи: група лексико-семантичних варіантів, що позначають стан конкретного суб'єкта, та група ЛСВ, що позначають стан середовища. Семантичний компонент "суб'єкт" має три різновиди конкретної реалізації: "суб'єкт як фізичне тіло", "суб'єкт як особистість" та "суб'єкт локальний". Стосовно цього усі лексико-семантичні варіанти зі значенням стану становлять крупні семантичні об'єднання - макрогрупи: макрогрупа /МГ/"фізичний стан", МГ "Психічний стан", МГ "Стан середовища". В макрогрупах за диференційними семами визначаються лексико-семантичні групи.

Визначення складу та парадигматичної структури названих об'єднань слів КС, вияв можливих зв'язків між лексико-семантичними групами в межах однієї макрогрупи, а також між ЛСГ, які належать до різних макрогруп, характеристика цілісної парадигмоконструкції слів КС становлять комплекс конкретних завдань, які розглядаються в першому розділі.

Лексико-семантичні одиниці зі значенням "фізичний стан" утворюють 4 лексико-семантичні групи: I/ ЛСГ "фізичний стан, зумовлений

дією температури", 2/ ЛСГ "Фізичний стан, зумовлений розташуванням у просторі", 3/ ЛСГ "Смакові відчуття", 4/ ЛСГ "Фізіологічний стан".

ЛСГ "Фізичний стан, зумовлений дією температури" утворена лексико-семантичними варіантами, в словникових дефініціях яких диференційна ознака "температурне відчуття" експлікується за допомогою дескрипторів з загальним номінативним значенням "температура" /горячо, жарко, прохладно та ін./.

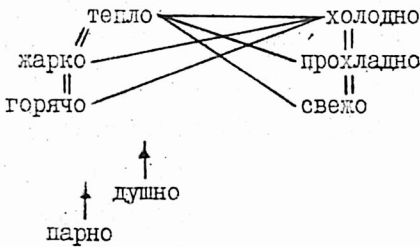
Лексико-семантичні одиниці даної групи розташовуються в семантичному просторі відносно двох полярних центрів "тепло - холодно", таким чином, амплітуда ознаки "температурне відчуття" знаходиться в межах від "дуже висока температура" до "дуже низька температура". Крайнім точкам шкали відповідають ЛСВ горячо, жарко, холодно. Відомо, що коли між двома полюсами ознаки допускається градація, то завжди можливий і середній член. Середніми членами даної градуальної шкали виступають прохладно, свежо, тепло. Одиниці, яка б позначала "точку відліку" /"не тепло і не холодно"/, в російській мові немає. Особливістю семантичної шкали, що позначається названими одиницями, є і те, що внаслідок суб'єктивного характеру "точки відліку" відстань між двома полюсами може змінюватися, як може змінюватися і відстань між точками, що позначаються середніми членами градуальної шкали.

Значення "фізичний стан, зумовлений дією високої температури" передається градуальними синонімами жарко, горячо, тепло; значення "фізичний стан, зумовлений дією низької температури" - градуальними синонімами свежо, прохладно, холодно. Приблизно одну й ту ж точку градуальної шкали позначають ЛСВ горячо - жарко, свежо - прохладно.

Члени даної ЛСГ вступають і в антонімічні відношення. Явище регулярної антонімії подано в парах тепло - холодно, жарко - хо-

лодно. Нерегулярний характер мають антонімічні опозиції тепло - прохладно, тепло - свежо, тепло - жарко, горячо - тепло, горячо - прохладно, свежо - холодно, прохладно - холодно, свежо - жарко, прохладно - жарко. Здатність до утворення таких пар пояснюється особливістю описуваного семантичного простору, в якому "здатність до поляризації мають не тільки полюси, але й будь-який осередок поля, що несе елементи протилежних начал"⁶.

Центр ЛСГ створюється антонімічною парою ЛСВ тепло і холодно та ЛСВ жарко, відносно центральних ЛСВ розташовуються ЛСВ парно та душно, в семній структурі яких виділяється сема "висока температура". Таким чином, структура ЛСГ "фізичний стан, зумовлений дією температури" має таку форму:

Аналогічно розглядаються і інші ЛСГ макрогруп "фізичний стан", "Психічний стан" та "Стан середовища". В макрогрупі "Психічний стан" виділені такі ЛСГ, як "Наявність/відсутність спокою", "Позитивний психічний стан", "Негативний психічний стан", "Тяжкий моральний стан", "Радість", "Сум", "Збентеження", "Почуття самотності", "Почуття свободи". В макрогрупу "Стан середовища" ввійшли ЛСГ "Стан середовища залежно від дії температури", "Стан середовища залежно від ступеня освітленості", "Стан середовища залежно від наявності або відсутності яких-небудь предметів, явищ,

⁶ Львов М.Р. Словарь антонимов русского языка.- М.:Русский язык, 1984.-С.16.

живих істот" з підгрупами "Гігроскопічний стан", "Явища погоди", "Наявність/відсутність чого-н. у повітрі", "Характеристика поверхні", "Наявність/відсутність забрудненості", "Наявність/відсутність предметів, живих істот", ЛСГ "Звуковий стан", "Стан середовища залежно від наявності вільного простору", "Стан середовища залежно від ступеня зручності". Кожна з макрогруп має також оказіональні засоби передачі значень "стан середовища", "фізичний стан", "психічний стан" і відповідні шляхи розширення корпусу слів КС.

Аналіз парадигматичних відношень слів КС у цілому дозволяє зробити висновки щодо характерних ознак саме цієї системи. Зокрема, визначено, що структуротворчу роль для парадигматики слів КС виконують три семантичні компоненти: специфічний семантичний компонент /або комплекс таких компонентів/, що передає якісний зміст стану, семантичний компонент "ступінь ознаки", семантичний компонент "позитивність/негативність". Названі семантичні компоненти є своєрідними "векторами", що вказують напрями поділу семантичного простору, з яким співвідносяться слова КС. Кожна макрогрупа по-своєму реагує на вказані "вектори". Макрогрупи "Фізичний стан" та "Стан середовища" поділяються на ЛСГ відносно першого "вектора", тобто диференційним виступає специфічний семантичний компонент /ЛСГ "Смакові відчуття", "Фізіологічний стан" та ін./ . Семантичний компонент "ступінь ознаки" визначає парадигматичні відношення членів МГ "Фізичний стан" та "Стан середовища" на наступному рівні - в межах лексико-семантичної групи. Він корелює лексико-семантичні варіанти або в обсязі уєїєї лексико-семантичної групи, як, наприклад, в ЛСГ "Стан середовища залежно від дії температури", або на окремих ділянках семантичного простору, які експонуються двома - трьома номінативними одиницями /напр., градаційний синонімічний ряд слабко - приторно в ЛСГ "Смакові відчут-

тя"/. У макрогрупі "Психічний стан" поділ на менші угруповання відбувається з урахуванням усіх трьох "векторів". Виділені за специфічним семантичним компонентом лексико-семантичні групи водночас розташовуються і по різні сторони "вектора" "позитивність/негативність", що дозволяє об'єднувати їх у співвідносні пари; члени таких ЛСГ вступають в антонімічні відношення /напр., члени ЛСГ "Радість" та ЛСГ "Сум"/. Семантичний компонент "ступінь ознаки" є основою для парадигматичних відношень представників однієї лексико-семантичної групи. На відміну від інших макрогруп, в макрогрупі "Психічний стан" за даним "вектором" виділяються підгрупи /напр., "Відчуття неприязні" в ЛСГ "Негативний психічний стан"/.

Таким чином, названі семантичні компоненти визначають всю систему парадигматичних відношень слів КС, систему, в якій головними визнано відношення перехрещення, що виражаються в синонімічних та антонімічних опозиціях. Але, крім того, зустрічаються також і опозиції, які відповідають родо-видовим відношенням /ЛСГ "Фізичний стан, зумовлений розміщенням у просторі", підгрупа "Наявність/відсутність кого-, чого-н."/.

Детальне вивчення окремих парадигматичних угруповань лексико-семантичних одиниць дозволило визначити їх характерні риси. Зокрема, виявлено, що лексико-семантичні групи за внутрішньою структурою поділяються на два типи: 1/ лексико-семантичні групи /і підгрупи/, які мають два семантичні центри /біполярна структура/ та 2/ ЛСГ, які не мають центральних членів /безполосні/. Для системи слів КС переважучим визнано біполярний тип побудови ЛСГ/ЛСГ"Світловий стан", "Звуковий стан" та ін./, при реалізації якого кожному полюсові семантичного простору відповідає один з центральних антонімів, напр., тихо - шумно в ЛСГ "Звуковий стан"/. Складники таких ЛСГ розподіляються між двома синонімічними рядами з домінантами -

центральноними антонімами /СР "спокійно" і СР "беспокойно" в ЛСГ "Наявність/відсутність спокою"/, або синонімічні опозиції утворюються тільки з одним із центральних членів ЛСГ, як, наприклад, в підгрупі "Гігроскопічний стан"/МГ "Стан середовища"/. У першому випадку лексико-семантичні групи виявляються більш "щільними", утворюючи єдиний синонімічно-антонімічний блок. Члени таких ЛСГ рідко відтягуються до периферії інших лексико-семантичних груп. ЛСГ безполосного типу також мають два різновиди: це ЛСГ, які становлять один синонімічний ряд, та ЛСГ, в яких за додатковими диференційними семами виділяються декілька синонімічних рядів або груп гіпонімів /підгрупа "Явища погоди"/. У безполосних групах спостерігається тенденція до поляризації за певною семантичною ознакою /найчастіше за семантичною ознакою "позитивність/негативність"/ або прагнення до протиставлення з іншою ЛСГ, тобто спостерігається та ж сама тенденція, але вже на рівні макрогрупи.

Лексико-семантичні групи розрізняються також і за наявністю або відсутністю периферійної зони. В окремих групах периферія є широкою, представленою великою кількістю ЛСВ /ЛСГ "Позитивний психічний стан"/, в інших - вузькою, що складається з одного - двох ЛСВ /"Наявність/відсутність чого-н. у повітрі"/, а в деяких ЛСГ і зовсім відсутня. Широка периферія для слів КС є нетиповим явищем, що зумовлюється незначною кількістю неосновних сем в семантичній структурі слів КС.

Існування периферійних зон підтверджує факт поєднання відповідних ЛСГ в єдине ціле - макрогрупу. Такому об'єднанню ЛСГ по "горизонталі" сприяють і синонімічно-антонімічні опозиції, що мають місце і між представниками різних ЛСГ однієї макрогрупи. Показовою в цьому плані є макрогрупа "Психічний стан", члени якої виявляють здатність вступати у відношення синонімії та антонімії завдяки відповідним компонентам.

Крім "горизонтальних" зв'язків, в парадигматичній конструкції слів КС існують також і "вертикальні" зв'язки, які можливі через багатозначні лексеми. Кількість "вертикальних" зв'язків між окремими ділянками макрогруп /фактично це зв'язки між лексико-семантичними варіантами, що складають семантичну структуру багатозначного слова/ неоднакова: в окремих місцях такі зв'язки більш міцні, усталені /наприклад, між ЛСГ "Фізичний стан, зумовлений дією температури" та ЛСГ "Стан середовища залежно від дії температури", або між ЛСГ "Стан середовища залежно від ступеня освітленості та ЛСГ" Позитивний психічний стан", "Негативний психічний стан" макрогрупи "Психічний стан"/. В інших місцях ці зв'язки поодинокі або ж тільки намічаються, про що свідчать оказіональні засоби передачі того чи іншого значення стану.

Багатозначні лексеми є тими ланками, що пов'язують парадигмосистему слів КС з іншими парадигматичними об'єднаннями - лексико-семантичними одиницями з модальним та/або оцінним значенням. Відтак, в парадигматичному аспекті група слів КС є системою, що входить як підсистема в інші - більш значні - системи, в тому числі, і в систему мови в цілому.

Склад слів КС характеризується асиметричністю, яка виявляється в переважанні лексико-семантичних одиниць, які експлікують значення стану, що негативно сприймається людиною, незалежно від того, чи йдеться про стан середовища /ЛСГ "Явища погоди" включає лише три ЛСВ, що вказують на сприятливі погодні умови/, чи фізичний стан суб'єкта /напр., ЛСГ "Фізіологічний стан" повністю складається з ЛСВ, які позначають неприємні, хворобливі відчуття/.

В цілому семантичний обсяг кожної макрогрупи уявляється цілісним, але дуже нерівномірним, зі "згущеннями" в одних ділянках та "розрідженістю" в інших. Полюси одних ЛСГ мають сильне притягання, яке діє і за межами даної групи: за інтегральною семою до

таких полюсів притягаються члени інших ЛСТ. Не можна не відзначити і характер меж лексико-семантичних груп: проникність, в деяких випадках дифузність, коли одна ЛСТ може поступово переходити в іншу. Наприклад, ЛСТ "Радість" є прямим продовженням ЛСТ "Позитивний психічний стан" і може розглядатися як її підгрупа. Сема "сум" включається до семної структури слів КС з ЛСТ "Негативний психічний стан" /як неосновний компонент/ і дозволяє, таким чином, розширити сферу ЛСТ "Сум" завдяки периферії - членам ЛСТ "Негативний психічний стан".

Особливості синтагматики слів КС простежуються у двох напрямках: в сполученнях з підрядним зв'язком та в сполученнях з сурядним типом зв'язку /розділ "Синтагматичні властивості слів КС"/.

Аналіз синтагматичних особливостей слів КС в підрядних сполученнях засвідчує існування єдиного ряду поширювачів слів, серед яких /поширювачів/ головним визнано суб'єктний як обов'язковий. Облігаторний характер суб'єктного поширювача, який виділяється в семантичній структурі підрядних сполучень, зумовлений характером самого явища дійсності, позначеного словами КС, - стану. Розрізняються три види семантичного суб'єктного поширювача, що підтверджує доцільність виділення трьох макрогруп в парадигматиці мовних одиниць - об'єкту дослідження.

Кожний з різновидів семантичного суб'єктного компонента має свою специфіку в семантичному плані та в засобах граматичного вираження. Зокрема, для слів КС з макрогрупи "Фізичний стан" суб'єкт визначається як фізичне тіло, біологічна істота і виражається за допомогою іменника в давальному відмінку. Значення фізичного стану може передаватися і для суб'єкта, який визначено як "суб'єкт розчленований", що складається з компонента, який позначає того, хто відчуває певний стан, і з компонента, що називає певну частину тіла:

В груди Новикова стало горячо / ...//Гроссман/.

При словах КС зі значенням психічного стану суб'єкт визначається як особистість, духовна сутність:

На одну минуту ему стало совестно /Купрін/.

Особливий характер суб'єктного компонента визначає специфіку його варіанта - "розчленованого суб'єкта", де першій частині відповідає форма іменника /особового займенника/ в давальному відмінку з прийменником у, а в ролі другої частини виступає стійке сполучення на/ в душі або на/ в серці:

На душі у него було нерадостно и смутно /Тургенев/.

Використання саме цього поширювача є "лакмусовим папірцем" для розрізнення ЛСВ "фізичний стан" та "психічний стан" однієї лексеми.

Для членів макрогрупи "Стан середовища" обов'язковим є семантичний компонент "суб'єкт локальний", який передається за допомогою іменника в одній із локативних форм /типовою є форма місцевого відмінка з прийменником в/на/ або прислівником з просторовим значенням :

На улице ясно и ветрено /Ильина/.

Крім суб'єктного поширювача, деякі лексико-семантичні варіанти мають і інші обов'язкові поширювачі, зокрема, ЛСВ обидно, досадно, жаль, жалко утворюють сполучення за моделлю "Суб'єкт + Стан + Об'єкт":

Не жаль мне лет, растроченных напрасно / ...//Есенин/.

Для лексико-семантичних одиниць, що мають в своїй семантиці сильний оцінний компонент, основною є семантична модель "Стан + Оцінка + Процес", де другому компоненту відповідає дієслово в інфінітивній формі:

Да уж очень обидно признаваться-то /А.Островский/.

Складність першого компонента названої моделі зумовлює функціо-

нальну варіативність моделі "Стан + Процес". У конкретному контексті вона "читається" як "стан, який відчувається під час певного процесу" /при цьому саме стан має позитивне чи негативне забарвлення/, або насамперед позначає оцінку процесу. При актуалізації першого значення компонент "Стан" викликає появу суб'єктного компонента, виникає трикомпонентна семантична модель

"Суб'єкт + Стан + Процес":

Старику ^{Оцінка} становилось подчас горько и обидно смотреть на строгого, но бесполезного святого /Катаев/.

Роль необов'язкових поширювачів слів КС виконують квалітативний, темпоральний, каузативний, локальний конкретизатори, об'єктний поширювач /необов'язковий для тих ЛСВ, що не були вказані/. У результаті аналізу зроблено висновок, що відмінність синтагматики слів КС полягає не стільки в наявності або відсутності якого-небудь поширювача, не стільки в засобах його граматичного вираження, скільки в переважному використанні одного конкретизатора в зіставленні з іншим.

Проведене порівняння синтагматичних властивостей слів КС окремих лексико-семантичних груп кожної з макрогруп дозволило виявити відмінності між ними і завдяки цьому уточнити ступінь близькості порівнюваних ЛСГ в семантичному просторі певної макрогрупи. Наприклад, в макрогрупі "Психічний стан" об'єднання ЛСВ, виділені як підгрупи ЛСГ "Негативний психічний стан", більш доцільно розглядати як окремі ЛСГ /"Почуття образи", "Почуття співчуття"/, підгрупами ж названої ЛСГ - "Негативний психічний стан" - слід вважати об'єднання "Почуття самотності", "Почуття неприязні". Виходячи з ролі в синтагматиці членів ЛСГ "Збентеження" та "Тяжкий моральний стан" каузативного та темпорального поширювачів, дані ЛСГ необхідно розташувати ближче одне до одного, слово ствідно займе при цьому проміжне місце. Подібність синтагматичних

властивостей членів таких ЛСГ, як "Сум", "Радість", ЛСГ "Позитивний психічний стан" та "Негативний психічний стан" підтверджують можливість їх об'єднання в цілісне утворення з бінарною структурою відповідно за диференційною ознакою "наявність/відсутність радості" та "позитивний/негативний психічний стан". Окремі ЛСГ демонструють розбіжності і в частоті використання головної моделі та її варіанта. Так, еліптичний варіант семантичної моделі "Стан + Суб.лок." практично не реалізується членами ЛСГ "Стан середовища залежно від ступеня зручності", "Стан середовища залежно від наявності вільного простору", "Наявність/відсутність живих істот, предметів", для інших ЛСГ макрогрупи "Стан середовища" головна модель та названий варіант є рівноправними.

Парадигматична модель слів категорії стану уточнюється і в результаті дослідження сурядних сполучень. Синтагматика кожного лексико-семантичного об'єднання має набори характерних низок сполучуваності, наявність яких підтверджує та поширює уявлення про "горизонтальні" зв'язки всередині парадигматичної моделі слів КС.

Зокрема, широко представлені копулятивні сполучення, що характеризують психічний стан людини. Такі підрядні сполучення утворюють два потоки: сполучення зі знаком "плюс" та сполучення зі знаком "мінус". Перші складаються з позитивних емотивів, другі - з негативних. Наприклад, для слів КС із ЛСГ "Тяжкий моральний стан" характерні сурядні сполучення за такими семантичними комбінаціями, як

а/ "тяжкий моральний стан" + "тяжкий моральний стан" /30%/:

Но почему же теперь стало так тоскливо, так черно, так безнадежно на душе, как никогда не бывало /Кочетов/;

б/ "тяжкий моральний стан" + "образа" /23%/:

Это соображение, конечно, справедливо, но все-таки обидно и горько: зачем на свете такой странный порядок /Чехов/;

в/ "тяжкий моральний стан" + "відсутність спокою/страх" /20%/:

На душе было тревожно и горестно, чувствовала она: возможности человеческой жизни скodyт на нет /Бяков/;

г/ "тяжкий моральний стан" + "сум" /10%/:

Так совестно, больно и грустно, что мы поссорились из-за денег /...//С.Толстая/.

Типові сполучення емотивних слів КС в копулятивних конструкціях свідчать про полярний характер всієї макрогрупи "Психічний стан". Фактично копулятивні сполучення є готовими рядами синонімів. Саму високу активність проявляють члени ЛСТ "Позитивний психічний стан" та "Радість" /позитивні емотиви/, члени ЛСТ "Тяжкий моральний стан", "Збентеження", "Сум", СР "неспокойно" /негативні емотиви/. Зі складників даних об'єднань формуються "гронovidні" моделі, коли наявність одного слова КС передбачає наявність другого - члена певної ЛСТ. Це такі семантичні "низки", як "тяжкий моральний стан" + "образа" + "збентеження", "тяжкий моральний стан" + "образа", "тяжкий моральний стан" + "сум", "задоволення" + "радість" + "спокій". Названі типові семантичні комбінації можуть бути розширені за рахунок членів інших ЛСТ. Як приклади використання таких "низок" можна навести речення:

Неспокойно на душе, томительно /Щукшин/; А потом всем было стыдно и тошно /Чехов/; И до боли стало вдруг горько, стыдно и обидно /Твардовский/; /.../ мне стало хорошо и весело, так что я несколько минут рассматривал /.../ новые предметы /С.Аксаков/; И тогда, точно грехи ей простятся, станет на душе легко и радостно /Чехов/.

У моделі парадигматичної структури макрогрупи "Психічний стан" у центрі слід розмістити ЛСТ "Позитивний психічний стан" та "Негативний психічний стан" як ЛСТ, що мають велику питому вагу, відносно них розташовуються інші ЛСТ. Якщо парадигматичним шляхом

були виділені тісні зв'язки між ЛСГ "Позитивний психічний стан" та "Негативний психічний стан", "Позитивний психічний стан" та "Збентеження", "Збентеження" та "Почуття свободи", "Збентеження" та "Наявність/відсутність спокою", то синтагматика сурядних сполучень вказує на тісне співрозміщення груп "Тяжкий моральний стан" та "Збентеження", "Почуття співчування", "Почуття образи"; ЛСГ "Почуття образи" зближується з семантичними обсягами ЛСГ "Сум" та "Тяжкий моральний стан", ЛСГ "Сум" - з ЛСГ "Збентеження".

Таким чином, у результаті вивчення синтагматичних властивостей слів КС стало можливим отримати не тільки дані про типи та особливості сполучувальних моделей слів КС, що має самостійну наукову цінність, але й провести коригування уявлень про парадигматичну структуру аналізованих одиниць. Зокрема, зазначається, що макрогрупи "Фізичний стан" та "Психічний стан" знаходяться ближче одна до одної, ніж кожна з них до макрогрупи "Стан середовища". В макрогрупі "Стан середовища" у центрі розташовуються ЛСГ "Стан середовища залежно від дії температури" та "Стан середовища залежно від ступеня освітленості" як найбільш значимі, в безпосередній близькості до них розташовуються лексико-семантичні групи "Наявність/відсутність чого-, кого-н.", "Явища погоди", "Звуковий стан"; група "Явища погоди" утримує біля себе ЛСГ наступного кола - "Тігроскопічний стан", недалеко від ЛСГ "Стан середовища залежно від ступеня освітленості" та "Звуковий стан" знаходяться ЛСГ "Стан середовища залежно від наявності вільного простору" та "Стан середовища залежно від ступеня зручності". Останні з названих об'єднань та усі інші групи складають периферійну частину макрогрупи - більш розріджену ділянку, менше насичену семантичними зв'язками як "горизонтальними", так і "вертикальними". Макрогрупа "Фізичний стан" уявляється таким чином: три лексико-семантичні групи з більш конкретним семантичним наповненням значення "фізич-

ний стан" /ЛСТ "Фізичний стан, зумовлений дією температури", "Фізичний стан, зумовлений розташуванням у просторі", "Смакові відчуття"/ оточують четверту ЛСТ "Фізіологічний стан", члени якої визначають стан суб'єкта в цілому.

У висновках до всієї роботи в розширеному вигляді подаються положення, що виносяться на захист, провідним серед яких є положення про системність слів категорії стану. Проведене дослідження показує, що аналізована група слів зі значенням стану дійсно являє собою цілісну систему з особливими парадигматичними та синтагматичними властивостями – систему відкриту, що знаходиться в постійному розвитку та органічно вписується в систему слів категорії стану як частини мови.

Основні положення дисертації відображено в наступних публікаціях:

1. Синонимические отношения в группе предикативов эмотивного состояния // Семантика мови і тексту: Тез.докл.міжвуз.респ.наук.конф. - Івано-Франківськ:Івано-Франківськ.держ.пед.ін-т,1990.- С.322-324.

2. Про зміну семантики слів у контексті // Місце та роль Черкаського державного педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти й культури: Тез.докл.наук.-практ.конф.-Черкаси: Черк.держ.пед.ін-т,1991.-С.70-71.

3. Предикативи в поемі "Гайдамаки" Т.Г.Шевченка // Т.Г.Шевченко і загальнолюдські ідеали: Тез.докл.обл.наук.-практ.конф.-Черкаси: Черк.держ.пед.ін-т,1991.-С.70.

4. Структурно-семантические особенности корпуса предикативов в русском и украинском языках // Проблеми зіставної семантики:Матеріали респ.наук.конф.-Київ-Черкаси:Черк.держ.пед.ін-т,1992,-С58-59.

5. Синтагматичні зв'язки і парадигматичні відношення слів категорії стану // Мовознавство.-К.,1993 / у друці/.